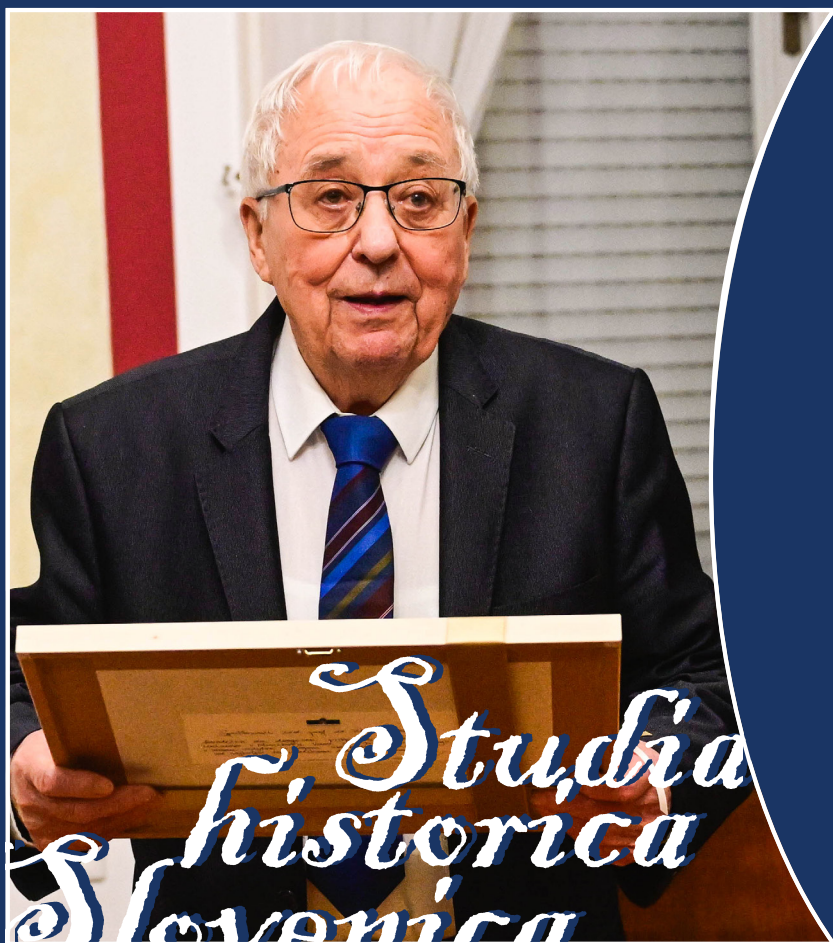

Studia Historica Slovenica

*Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review*

2024

3

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 24 (2024), št. 3

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2024

Izdajatelja / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVAČIČ IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVAČIČ IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, dr. Rajko Bratož,

dr. Neven Budak (Hrvaška / *Croatia*), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,

dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš, dr. Tomaž Kladnik,

dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Rosario Milano (Italija / *Italy*),

dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / *Italy*), dr. Marijan Premović (Črna Gora / *Montenegro*),

dr. Andrej Rahten, dr. Tóne Ravnikar, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / *Hungary*),

dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / *Austria*)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča

Koroška cesta 53c, SI-2000 Maribor, Slovenija

e-pošta / e-mail: shs.urednistvo@gmail.com

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / *Bank Account:*

Nova KBM d.d.

SI 56041730001421147

Tisk / *Printed by:*

Dravski tisk d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvilleke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in
'America: History and Life'.

Časopis je uvrščen v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno
bibliografsko bazo Scopus (h, d).

*Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and
'America: History and Life'.*

*This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and
international database Scopus (h, d).*

Studia historica Slovenica, Časopis za humanistične in družboslovne študije,

je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa sta omogočili Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS
ter Mestna občina Maribor.

Co-financed by the Slovenian Research and Innovation Agency and the Municipality of Maribor.

Studia
historica
Slovenica

Kazalo / Contents

Jubilej / Anniversary

- ALEŠ ARIH: Slavnostna akademija ob 90-letnici zaslužnega
profesorja Univerze v Mariboru red. prof. dr. Elka Borka.....589

Članki in razprave / Papers and Essays

- JERNEJA FERLEŽ und ALJA LIPAVIC OŠTIR: Alltag der Bewohner
auf dem Poßruck/Kozjak Gebirge im Kontext der neuen
Grenze nach dem Ersten Weltkrieg.....597
*Prvine vsakdanjika prebivalcev pobočij severno od Drave
v kontekstu novonastale meje po koncu prve svetovne vojne*
- GORAZD BAJC in VERONIKA MEŠIČ: Nekateri vidiki spolnega
nasilja nad ženskami v Kraljevini Jugoslaviji v luči civilnega
in kazenskega prava.....641
*Some Aspects of Sexual Violence against Women
in the Kingdom of Yugoslavia Considering Civil
and Criminal Law*
- MIRA MILADINOVIĆ ZALAZNIK: Joseph Roth in Slovenci669
Joseph Roth and Slovenes
- MATEJA ČOH KLADNIK and JELKA PIŠKURIČ: The World
of Convicts: Conditions and Irregularities in Penal
Institutions in Slovenia between 1945 and 1951699
*Svet kaznjencev: razmere in nepravilnosti v kazenskih
ustanovah v Sloveniji med letoma 1945 in 1951*
- MARTA RENDLA in JANJA SEDLAČEK: Onesnaženost zraka
v socialistični Sloveniji – vzroki in odzivi739
Air Pollution in Socialist Slovenia – Causes and Responses

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

MOJCA TANCER VERBOTEN: Comparative Analysis of University Staffing Autonomy	777
<i>Primerjalna analiza kadrovske avtonomije univerz</i>	

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts	801
---	-----

Uredniška navodila avtorjem / <i>Editor's Instructions to Authors</i>	807
---	-----

<i>Studia Historica Slovenica</i> / <i>letnik / year 24 (2024)</i>	817
--	-----

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
historica
slovenica*

DOI 10.32874/SHS.2024-17

Joseph Roth in Slovenci

Mira Miladinović Zalaznik

Dr., redna profesorica v pokoju, raziskovalka
Inštitut *Nove revije*, Zavod za humanistiko
Vodovodna 101, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: mira.miladinovic-zalaznik@institut-nr.si

Izvleček

Študija, napisana na podlagi primarnih in sekundarnih virov ter spominov, obravnava tista dela avstrijskega pisatelja Josepha Rotha, ki tematizirajo Slovence. V prvi vrsti gre za romana *Radetzkyjeva koračnica* (1932) in *Kapucinska grobnica* (1938), kjer so Slovenci kot osrednji literarni liki prvič vstopili v neslovensko svetovno književnost in to skozi velika vrata. V podporo adekvatnejši analizi literarnih likov upošteva tudi Rothove feljtone, objavljene v nemškem dnevniku *Frankfurter Zeitung*, kjer Roth poroča o južnih Slovanih, njihovi politiki in državi, ki jo označi za eno naslednic propadle Avstro-Ogrske na Balkanu. Avtorica se osredinja na Rothove slovenske like in njihov sprejem pri naših bralcih, pri čemer s primeri iz Rothovih feljtonov in siceršnjih avtorjevih zapisanih izjav dokazuje, da je Roth dobro poznal tako zgodovino kakor tudi zakonitosti literarnega ustvarjanja. Fikcija do neke mere temelji na resničnosti, vendar deluje po estetskih učinkih, ki z le-to niso vedno kompatibilni.

Ključne besede:

Radetzkyjeva koračnica, *Kapucinska grobnica*, Habsburška monarhija, habsburški mit, feljton

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 24 (2024), št. 3, str. 669–698, 85 cit., 6 slik
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod

Študija¹ je predmet literarnozgodovinskega raziskovanja ob uporabi primarne in sekundarne literature ter memoaristike, ki temelji na osebnih spominih. Ker je literarnovedne in literarnozgodovinske literature o avstrijskem pripovedniku, feljtonistu, novinarju in političnem emigrantu Josephu Rothu (1894–1939) zelo veliko in se ga tudi danes intenzivno raziskuje, kar priča o njegovi aktualnosti ter širini tem in idej, ki se jim posveča, se v svojih izvajanjih osredinjam na izbor, ki je vezan na slovenske oz. južnoslovanske teme.

Josepha Rotha je leta 1954 v antikvariatu na Dunaju, kjer je študiral, odkril Američan David Bronsen (1926–1990), poznejši literarni zgodovinar. Prelistal je dela neznanega mu avtorja in jih kupil. Med branjem je zaznal, kako je pisatelj svojim tekstom, ko je ubesedoval beg pred rusko revolucijo v *Begu brez konca* (1927), prajudovsko preroštvo v *Jobu* (1930), praavstrijskost v *Radetzkyjevi koračnici* (1932), pariškost v *Legendi o svetem pivcu* (1939) ali slovanskost ter judovskost obmejnega gnezda v *Ponarejeni uteži* (1937), znal pridihniti avtentičnost in verodostojnost. Monografija, ki jo je napisal po petindvajsetih letih dela, ima mnogo odlik in je temeljno delo o Rothu. Ko je nastajala, so bili še živi Rothovi sopotniki in sodobniki. Bronsen je v dvanajstih državah opravil sto šestdeset intervjujev, pregledal arhive na Dunaju, v New Yorku, Amsterdamu, Berlinu, Frankfurtu, Kölnu, Marbachu ob Neckarju, Weimarju, Pragi, Parizu, Londonu in Jeruzalemu. Spopadal se je s prozno-prozaičnimi dejstvi, kot je bilo trinajst različnih Rothovih verzij o očetovi identiteti ali kar nekaj različic o rojstnem kraju, ki ga je v različnih obdobjih navajal različno. Nič drugače se Bronsenu ni godilo v pogovorih s sodobniki in sopotniki, ki so pisatelja označevali za melanholičnega, radoživega, ljubitelja vojske, sovražnika vojske, poročnika c. in kr. vojske, enoletnega prostovoljca, socialista, monarhista, vernega Juda, vnetega katoličana, samotarja, družabnega človeka. Zdelo se mu je, da je edino, kar je res držalo, bilo dejstvo, da je bil pisatelj človek bujne domišljije, ki je tisto, kar je doživel v fantaziji, znal preliti v literarno resničnost.² Rothova dela še danes, sto let po nastanku, čeprav odsevajo nam tuj čas, na bralca delujejo z enako močjo in prepričljivostjo kot nekdanj, kar ga ohranja pri življenju in ga dela vznemirljivega.

Leta 1982 je izšel slovenski prevod *Radetzkyjeve koračnice* v nakladi 4.500 izvodov skupaj s spremno študijo Petra Vodopivca. Vodopivec uvodoma oriše avtorjevo življenje in delo, opozori na njegovo socialistično preteklost, na avto-

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0341: *Humanistika in smisel humanosti v vidikih zgodovinskeosti in sodobnosti* ter raziskovalnega projekta J-4631: *Hermenevtični problem razumevanja človeške eksistence in koeksistence v epobi nihilizma*, ki ju financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS (ARIS).

² David Bronsen, *Joseph Roth. Eine Biographie* (Köln, 1974) (dalje: Bronsen, *Joseph Roth*), str. 11–13.

Joseph Roth (https://images.forwardcdn.com/image/970x/center/images/cropped/blog-josephroth-011_912-1425820334.jpg)

biografskost likov, zakoreninjenost v vzhodnem judovstvu in prohabsburško naravnost. Pri tem se sklicuje na oceno *Radetzkyjeve koračnice* izpod peresa Györgyja Lukácsa, ki jo je ob izidu 1932 objavil v *Literaturnaji gazeti*. Skladno z njim opozarja, "da 'velika umetniška vrednost Rothovega romana sicer ne izhaja iz avtorjevih ideoloških stabilnosti, je pa tesno povezana z njimi'"³. Pri analizi habsburškosti se opira na Magrisova dognanja o habsburškem mitu. Slovenci so Vodopivcu šifra za Slované. Hkrati poosebljajo "kontinuiteto, vztrajanje v veri in varovanje tradicije".⁴

V monografiji *Im Prisma. Joseph Roths Romane* [V prizmi. Romani Josepha Rotha] (2009) ljubljanskega germanista Johanna G. Lughoferja sta obravnavana

³ Peter Vodopivec, "Joseph Roth in njegov beg v preteklost", v: Joseph Roth, *Radetzkyjeva koračnica* (Ljubljana, 1982) (dalje: Vodopivec, "Beg v preteklost"), str. 367.

⁴ Vodopivec, "Beg v preteklost", str. 372.

tudi oba Rothova 'slovenska' romana. Marxus Neuwirth, Alexander Preisinger in Stefan Schmidl analizirajo vizualnost in glasbenost Rothovega jezika, podoba umetnosti in umetnika ter vlogo kompozicije (koračnice) v *Radetzkyjevi koračnici*.⁵ Elke Frietsch razčlenjuje sodobno kritiko dunajske umetnosti, ki se v *Kapucinski grobnici* staplja s kritiko emancipirane ženske identitete.⁶ Karl Vocolka se v istem delu posveča osrednjim zgodovinskim prelomnicam, ki jih s pomočjo likov umešča v diferencirano podobo prostora podonavske monarhije kot metafore, pri čemer se osredinja na čas po letu 1918, ko se roman dogaja.⁷

V monografiji *Joseph Roth – europäisch-jüdischer Schriftsteller und österreichischer Universalist* [Joseph Roth – evropsko-judovski pisatelj in avstrijski univerzalist] (2011) se Tanja Žigon v svoji temeljiti kulturno- in literarnozgodovinski študiji loti sprejema Rotha v Sloveniji, ki ga umesti v našo recepcijo sočasnih avstrijsko-judovskih avtorjev Arthurga Schnitzlerja (1862–1931), Huga von Hofmannsthala (1874–1929), Rothovega prijatelja in podpornika Stefana Zweiga (1881–1942), Franza Werfla (1890–1945), Franza Kafke (1883–1924) in edinega Nejuda med obravnavanimi Roberta Musila (1880–1942). Ugotovi, da Rotha na Slovenskem nismo spremljali zgodaj, da je rdeča nit ocen prevedenih del avtorjeva zazrtost v preteklost in duhovna praznina po razpadu Habsburške monarhije. Omeni recenzentovo kritiko dela prevoda *Kapucinske grobnice*, ki da je lahko sad razlik v interpretaciji oz. razumevanju originala s strani prevajalke in kritika Antona Janka, ki ga med drugim moti prevajanje dunajščine v ljubljansčino.⁸ Vesna Kondrič Horvat obravnava prevod kot transkulturno srečanje na osnovi prevodov *Radetzkyjeve koračnice* in *Kapucinske grobnice*, pri čemer omeni pomanjkljivosti v prevodu drugega dela, ki jih je opazil kritik, ne da bi se s tem posebej ukvarjala.⁹

Isti prevod *Radetzkyjeve koračnice* je bil ponatisnjen 2021 v nakladi 1.200 izvodov z novo spremno študijo izpod peresa Andreja Rahtena. Rahten natanč-

⁵ Marxus Neuwirth, Alexander Preisinger in Stefan Schmidl, "Radetzkmarsch 1932", v: Johann Georg Lughofer (ur.), *Im Prisma. Joseph Roths Romane* (Wien–St. Wolfgang, 2009), str. 237–258.

⁶ Elke Frietsch, "'Kunstgeschmack' und 'Weltuntergang'. Die Wiener Werkstätte als Symbol für das Ende der österreichischen Monarchie in Joseph Roths Roman *Die Kapuzinergruft*", v: Johann Georg Lughofer (ur.), *Im Prisma. Joseph Roths Romane* (Wien–St. Wolfgang, 2009), str. 403–426.

⁷ Karel Vocolka, "Die Kapuzinergruf. Ein Spiegel der Geschichte des früher 20. Jahrhunderts?", v: Johann Georg Lughofer (ur.), *Im Prisma. Joseph Roths Romane* (Wien–St. Wolfgang, 2009), str. 427–437.

⁸ Tanja Žigon, "Zur Rezeption Joseph Roths in Slowenien. 'Ein bei uns bisher unbekannter Autor, ein österreichischer Schriftsteller aus halbvergangerer Zeit /.../'", v: Johann Georg Lughofer, Mira Miladinović Zalaznik (ur.), *Joseph Roth. Europäisch-jüdischer Schriftsteller und österreichischer Universalist* (Berlin–Boston, 2011), str. 315–329, tu str. 323, op. 31.

⁹ Vesna Kondrič Horvat, "Übersetzung als transkulturelle Begegnung – *Radetzkmarsch* und *Die Kapuzinergruft* in slowenischer Sprache", v: Johann Georg Lughofer, Mira Miladinović Zalaznik (ur.), *Joseph Roth. Europäisch-jüdischer Schriftsteller und österreichischer Universalist* (Berlin–Boston, 2011), str. 331–341.

no oriše avtorjevo družinsko ozadje, odraščanje in razvoj v času duhovnega, vojaškega in političnega propadanja in razpada Avstro-Ogrske. Tudi njemu so Slovenci "prisposodba širše južnoslovanske skupnosti", čeprav zapiše, da je bil Roth "seznanjen tudi s politično orientacijo Slovencev in Hrvatov na predvečer prve svetovne vojne".¹⁰

Od precej lastnih objav o Rothu in njegovih "slovenskih" romanih naj tu omenim primerjalno študijo "V teh sanjah mi pripovedujejo, da ne smem sanjati..." Kako stopajo Slovenci v besedila Josepha Rotha, Petra Handkeja in Draga Jančarja". Uvodoma predstavim Rotha kot najmanj znanega med tremi avtorji, ki jih analiziram. Ker Handkejevi Slovenci bralca bolj spominjajo na Rothove fiktivne like kot na realne Slovence, v nadaljevanju izpostavim *fikcionalnost* romanov in zavezanost k *realnosti*, ki bi se je moral držati Handke v svojem novinarskem članku, ki ga je sredi julija 1991 objavil v *Süddeutsche Zeitung* pod naslovom *Slovo od devete dežele* in ga pozneje objavil še v knjižni obliki pod razširjenim naslovom *Resničnost, ki je minila. Spomin na Slovenijo*. Tu med drugim zatrjuje:

Nikoli in nikdar ni slovenski narod poznal česa takšnega kot sanje o svoji državi. In slovenska država ni imela, vsaj do nasilja armadnih tankov in bombnikov ne, iz same sebe luči neke ideje (Jugoslavija jo je).¹¹

Takšno trditev smemo označiti za mitsko, kakor je tudi deveta dežela pojem naše mitologije in označuje domišljijско deželo, v konkretnem besedilu iz *avtorjeve* resničnosti, ki je minila. Čeprav je Handke misel zapisal v nefikcionalnem besedilu poleti 1991, *po* tistem ko je "JLA" napadla Slovenijo in smo se branili, dejansko riše *prividno* Slovenijo in jo označi za svoj *spomin* nanjo. Ta spomin se boleče sklada s klišejsko percepcijo Jugoslavije v očeh povprečnega turista, ki takrat ni vedel niti tega, da je bila Jugoslavija zvezna država, sestavljena iz šestih republik in dveh avtonomnih pokrajin. Jančar na Handkejeve trditve odgovarja v eseju *Poročilo iz devete dežele. Privid in resničnost*, kjer loči deveto deželo od Slovenije in ga opozori, da njemu kot nekakšnemu prebivalcu devete dežele ni dovoljeno sanjati niti v sanjah nekoga drugega, recimo Handkeja: "V teh sanjah mi pripovedujejo, da ne smem sanjati, da nisem nikoli sanjal, zakaj bi torej naenkrat začeti sanjati. Pri miru moram ležati in čakati..."¹² Zaključim z mislijo, da Drago Jančar "napiše poročilo insiderja, ki se opira na predsodke in

¹⁰ Andrej Rahten, "Historične koordinate miselnega sveta Josepha Rotha", v: Joseph Roth, *Radetzkyjeva koračnica* (Ljubljana, 2021) (dalje: Roth, *Koračnica*), str. 369–379, tu str. 377.

¹¹ Peter Handke, *Abschied des Träumers vom Neunten Land. Eine Wirklichkeit, die vergangen ist. Erinnerung an Slowenien* (Frankfurt/Main, 1991), str. 41–42.

¹² Drago Jančar, *Poročilo iz devete dežele. Privid in resničnost* (Celovec–Salzburg, 1991), str. 7.

klišeje pisateljskega kolega, ki ga sicer ceni, ga pa tu dementira." Handke "piše o sanjah, ki so zasidrane v njegovi resničnosti", Roth pa čisto "fikcijo".¹³

"Toda ljudje brez državljanstva, kot pove že njihovo ime, nimajo nič opraviti z državami."¹⁴

Roth je poleg Stefana Zweiga ne samo najbolj bran avtor v nemškem jeziku, pač pa sodi med najodličnejše upodobljevalce habsburškega mita, še preden ga je v književnosti zaznal Claudio Magris, ki je za *Radetzkyjevo koračnico* zapisal, "da ni nikakršno prazno poveljevanje izgubljenega časa /.../, pač pa čisto enostavno roman, ki je razumel tisti svet."¹⁵ V uvodu v *Habsburški mit v avstrijski književnosti* (1963) je Magris zapisal, kaj je srž tega mita:

Avstro-ogrska monarhija je propadla 1918. Toda njenim intelektualcem in poetom, ki so s tem doživeli tudi uničenje svoje družbe in s tem temelja svojega življenja in svoje kulture, avstrijskim pisateljem, ki so bili takrat vrženi v novo politično klimo, njenim zahtevam pa zaradi svoje formiranosti niso mogli biti popolnoma dorasli, njim se je kazala – in se sem ter tja kaže še danes – stara habsburška Avstrija kot srečen in harmoničen čas, kot urejena in pravljica Srednja Evropa, kjer čas ni tako naglo mineval in kjer se ti ni tako zelo mudilo, pozabiti včerajšnjih reči in občutij. V njihovem spominu je ta Avstrija postala "zlato obdobje gotovosti. Vse v naši skoraj tisočletni avstrijski monarhiji se je zdelo, da temelji na stalnosti, država sama pa da je najvišji porok te trajnosti ..." ¹⁶

Joseph Roth je rojen pripovednik. To pa je po mnenju J. W. Goetheja (1749–1832) lahko nekdo, ki ima kaj povedati. Goethe je vedel, o čem govori, saj je pisal poezijo, prozo, dramatiko in znanstvena besedila:

Stvar je zelo enostavna. Kdor hoče pisati prozo, mora imeti kaj povedati; kdor nima kaj povedati, lahko izdeluje verze in rime, kjer beseda da besedo in se na koncu izcimi nekaj, kar ni sicer nič, je pa videti tako, kot da bi nekaj bilo.¹⁷

¹³ Mira Miladinović Zalaznik, "V teh sanjah mi pripovedujejo, da ne smem sanjati..." kako stopajo Slovenci v besedila Josepha Rotha, Petra Handkeja in Draga Jančarja?", v: Tone Smolej (ur.), *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti. Imagološko berilo* (Ljubljana, 2002), str. 152–164, tu str. 161.

¹⁴ Joseph Roth, "Für die Staatenlosen", v: Klaus Westermann (ur.), *Joseph Roth Werke 3. Das journalistische Werk 1929–1939* (Köln–Amsterdam, 1990), str. 132–136, tu 134. Vse nemške navedke prevedla M. M. Z.

¹⁵ Claudio Magris, *Der Habsburgische Mythos in der österreichischen Literatur* (Salzburg, 1988²) (dalje: Magris, *Habsburški mit*), str. 259.

¹⁶ Magris, *Habsburški mit*, str. 7. Citat v citatu je iz *Včerajšnjega sveta* (1960) Stefana Zweiga, str. 14.

¹⁷ Johann Peter Eckermann, *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens*, dostopno na: <https://www.projekt-gutenberg.org/eckerman/gesprache/gsp1074.html>, pridobljeno: 1. 5. 2024.

Roth je bil rojen v starem trgovskem galicijskem, danes ukrajinskem mestu Brody 2. 9. 1894 v meščanski družini nemško govorečih vzhodno-galicijskih Judov. Za Ukrajino velja, "da je ime države starejše od imena naroda, ki se je na njenem ozemlju razvil" in "označuje /.../ pokrajino ob meji".¹⁸ Obmejni Brody, kjer so živeli priseljeni Judi, Armenci, Škoti in Grki, ljudje različnih veroizpovedi, jezikov in kultur, je Rothu izostril razumevanje drugega in drugačnega. Mesto, ki je bilo del Habsburške monarhije od 1772, je postalo v času Ilirskih provinc zaradi izgube jadranskih pristanišč pomembno pretovorališče kolonialnih dobrin, krzna ter ščetin. Cvetela sta tihotapstvo reči in ljudi, ki so neprijavljeno odnašali in prinašali blago, skrivoma prečili meje in zakone ter s trebuhom za kruhom odhajali na vse strani neba, tja do Amerike. Tudi o tem je pisal Roth v svojih romanih, ki so – vsem definicijam navkljub – bližji resnici kot fikciji.

Roth se je po veliki vojni, za katero je zapisal, da jo je treba označiti za "sve-tovno vojno", ne zato, "ker jo je bojeval ves svet, temveč ker smo zaradi nje mi vsi izgubili svet, svoj svet",¹⁹ preživeljal s pisanjem fikcije in novinarskih člankov. Objavljal je v renomiranem *Frankfurter Zeitung* (FZ), v dunajskih *Wiener Sonn-und Montagszeitung*, *Neues 8-Uhr-Blatt*, *Der Tag* in *Arbeiter Zeitung*, v praškem *Prager Tagblatt*, peštanski *Pester Lloyd* in vrsti majhnih nemških listov. Od socializma se je odvrnil po potovanju po Sovjetski zvezi, kjer se je mudil od avgusta do decembra 1926.

Na dan, ko je Hitler postal rajhovski kancler (30. januarja 1933), je iz Berlina odšel v emigracijo in živel pretežno v Franciji. Takrat se mu je dozdevalo,

kakor da bi bilo njegovo življenje sestavljeno iz samih katastrof, iz preteklih in šele prihajajočih. Svet se je skrčil, za toliko krajev in mest, kamor je potoval in kjer je stanoval, se mu je zdelo, ker mu niso bili več dostopni, da so kakor izbrisani. V tem razpoloženju propada, ki ga je nenehno silil v uživanje velikih količin konjaka in pernoda, je turoben pripovedoval prijateljici, ki mu je bila blizu, o vdoru ruskih čet v njegovo domovino Galicijo /.../ Pogovor je zaključil z besedami: "Vse, kamor stopim, propade."²⁰

V emigraciji je bival v poceni hotelih, pisal v kavarnah in do smrti plačeval drago zdravljenje psihično bolne žene Friedl (1900–1940) v Steinhofu na Dunaju. Po Rothovi smrti so jo po vsej Avstriji selili iz enega zavoda psihično obolelih v drugega in jo nato uplinili. Rotha so podpirali založniki s predujmi za še neobjavljena besedila. Podpirali so ga prijatelji, med njimi Stefan Zweig, tudi emigrant in avtor *Die Welt von gestern. Erinnerungen eines Europäers* (1942), ki

¹⁸ Aleš Maver, *Ukrajina. Od igre prestolov do vojne za samostojnost* (Ljubljana, 2023), str. 32.

¹⁹ Joseph Roth, *Kapucinska grobnica* (Ljubljana, 1984) (dalje: Roth, *Grobnica*), str. 38.

²⁰ Bronsen, *Joseph Roth*, str. 29.

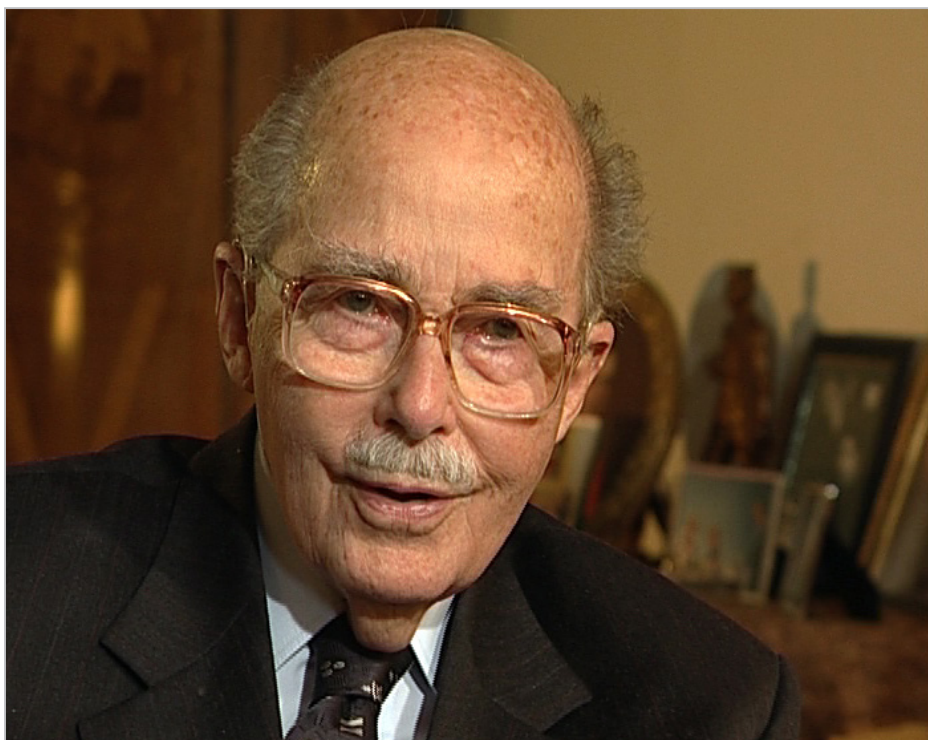
Friederike (Friedl)
Roth, roj. Reichler,
okoli 1920 (*Wikimedia
Commons*)

je z ženo v Braziliji, kjer sicer ni trpel materialnega pomanjkanja, pač pa duhovne hrane, napravil samomor.²¹

Zadnja leta življenja je Roth gojil stike z legitimističnimi krogi okoli Otta von Habsburga (1912–2011). Z njegovim pooblastilom je 24. 2. 1938, šestnajst dni pred anšlusom (13. 3. 1938), s ponarejenim potnim listom²² odpotoval na Dunaj. Tu naj bi zveznega kanclerja Kurta Schuschnigga (1897–1977) prepri-

²¹ Pri nas je Zweigovo poslednje delo izšlo kot *Včerašnji svet. Spomini Evropejca* leta 1958. Anonimno ga je smela prevesti Angela Vode (1892–1985), ko so jo spustili iz zapora. Na Nagodetovem procesu je bila obsojena na 20 let. V Begunjah in v Rajhenburgu/Brestanici jih je odgarala šest ter izpovedala, da so bili komunistični zapori hujši od nacističnega lagerja, ki ga je prav tako poznala od znotraj. Angela Vode, *Skriti spomin*, Alenka Puhar (ur.) (Ljubljana, 2004), str. 226–227.

²² Za podatek se zahvaljujem Igorju Grdini.

Otto von Habsburg, 2004 (*Wikimedia Commons*)

čal, naj odstopi v Ottovo korist. Roth je skoval pustolovski načrt, poslati "Otta v krsti na Dunaj /.../ in ga potem razglasiti za cesarja".²³ Skupaj s truplom cesarja Karla I. (1887–1922), ki so ga v izgnanstvu na Madeiri pokopali v slovenski uniformi, Manfred Rauchensteiner domneva, da v uniformi 17. ljubljanskega pehotnega polka,²⁴ naj bi v Avstrijo pretihotapili tudi živega Otta,²⁵ ki je bil na Karlovo izrecno željo (poslednji) lastnik 17. ljubljanskega pehotnega polka. Na Dunaju naj bi ga ustoličili za kanclerja in tako preprečili Hitlerjevo vkorakanje.

Do Schuschnigga se Rothu ni posrečilo prebiti. Pač pa mu je dunajski policijski predsednik in državni tajnik v uradu zveznega kanclerja za vprašanja varnosti in varovanja Michael Skubl (1877–1964) svetoval, "naj jedrno zapu-

²³ Bronsen, *Joseph Roth*, str. 482.

²⁴ Pogovor 25. 2. 2023 v Ljubljani.

²⁵ V Avstrijo ju je bilo potrebno pretihotapiti zato, ker je bila Habsburžanom po koncu I. svetovne vojne in ustanovitvi republike prepovedana vrnitev v Avstrijo.

sti državo"²⁶ in se vrne v Pariz, kar je Roth tudi storil. Posebna ironija usode je hotela, da je bil to tisti Skubl, ki smo ga Slovenci kar dobro poznali. Svoje dni je v Ljubljani 'bdel' nad početjem dveh Ivanov: Cankarja²⁷ in Hribarja²⁸.

Istega leta 1938 je kot reakcijo na anšlus ekspresionistični pesnik, pisatelj in prevajalec Emil Alphons Rheinhardt (1889–1945), ki se je pozneje boril v francoski *résistance* in tik pred koncem vojne umrl v koncentracijskem taborišču Dachau, s skupino avstrijskih razumnikov in somišljenikov, s propagandistom iz I. svetovne vojne in prozaistom Robertom Musilom²⁹, Rothom, pisateljem, prevajalcem in gledališkim kritikom Alfredom Polgarjem (1873–1955) ter dirigentom, pianistom in skladateljem Brunom Walterjem (1876–1962) ustanovil *Ligo za duhovno Avstrijo* v upanju, da bo Avstrija nekoč svobodna.

Roth je v emigraciji v vzdušju propadanja veliko pisal in objavljajl v nemščini kot *izrojen* (*entarteter*) umetnik, čigar dela so v Nemčiji prepovedali in jih javno zažgali, pri 1933 na Nizozemskem ustanovljeni emigrantski založbi Querido. Objavljajl je tudi v francoščini. Zadnje mesece je v Parizu prebil s pisanjem prošenj za azil za Jude, ki niso bili večji francoščine in nevajeni uradnikov. Hranil se je, kakor so na dunajskem simpoziju o njem 1989 poročali očitvidci, s kuhanimi jajci in alkoholom. Slednje je 18. 2. 2000 potrdil tudi Otto von Habsburg, ko se je na lastno željo kot predsednik *Panevropskega gibanja*³⁰ v Ljubljani udeležil pogovora s sodelavci Nove revije. Povedal je, da je po nasvetu Rothovega zdravnika pisatelju res "prepovedal" pitje alkohola. Roth da mu je obljubil, kako ne bo več pil in se tega v času vsakokratnega pogovora z njim tudi držal.

***"Kajti v tej izredno parlamentarni državi se uradniki menjujejo z vladajočimi strankami in ministri."*³¹**

Roth je bil mojster feltjona, listka, kot smo mu pred več kot sto leti rekli tudi na Slovenskem, podlistka, kot mu pravimo danes, kjer lahko na strani ali manj

²⁶ Bronsen, *Joseph Roth*, str. 505.

²⁷ Igorju Grdini se zahvaljujem za podatek.

²⁸ Ivan Hribar, *Moji spomini II* (Ljubljana, 1984), str. 106–109, 113–116, 151–152, 159–160, 235. Tudi Skubl ni ostal varen pred nacionalsocialisti. Gestapo ga je aretirajl v službenem stanovanju in mu 24. 5. 1938, tri mesece po Rothovem obisku Dunaja, dodelil nemški Kassel za prisilni kraj bivanja. Vrnil se je lahko šele 1946.

²⁹ Mira Miladinović Zalaznik, "Ein anderes Bild Robert Musils", v: Vesna Kondrič Horvat, Dejan Kos, Andrea Leskovec in Špela Virant (ur.), *Literarische Freiräume. Festschrift für Neva Šlibar* (Ljubljana, 2019), str. 107–118.

³⁰ Andrej Rahten, *V prah strti prestol. Slovensko dojemanje habsburške dinastije v postimperialni dobi* (Celje, 2023), str. 106–121.

³¹ Joseph Roth, "Der Blick nach Südslawien", v: Klaus Westermann (ur.), *Joseph Roth Werke 2. Das journalistische Werk 1924–1928* (Köln–Amsterdam, 1990) (dalje: Roth, "Südslawien"), str. 746–749, tu str. 747.

poveš nekaj resničnega o politiki, kulturi, ljudeh, njihovih deželah in navadah. Roth je v feljtonih za *FZ* poročal iz različnih slovanskih dežel, Sovjetske zveze, Ukrajine, Poljske in Kraljevine SHS, ki jo je imenoval Južna Slavija. Nekatere teh dežel ali pa njeni deli so bili do konca velike vojne pod habsburškim žezlom. V feljtonih Roth ni beležil tistega, kar bi mu bili povedali izbrani intervjuvanci, politiki in siceršnji pomembneži vsak s svojo agendo izjav in ciljev, ker je imel intervjuje za "udobno sredstvo novinarske zadrege."³² Pisal je o tistem, kar je videl ali izvedel v pogovorih s prebivalci. Zanimanje za kraje jugovzhodno od zahoda ni prihajalo samo od sebe, pač pa se je porodilo z begunci, ki so prihajali na Zahod: "Emigranti so nosili divji vonj domovine, zapustelosti, krvi, revščine, nenavadne, romanom podobne usode"³³. Tako kot v prozi se je Roth tudi v feljtonih posvečal družbi, politiki, vojski, ljubezni in Bogu.

V Rusiji se je Rothu razodelo, da se ljubemu Bogu najbolje godi ravno v največji slovanski, po koncu velike vojne tudi socialistični državi. Po ulicah Bog lahko hodi inkognito, nima nadležnih opravil in se ne briga za politiko. Niti državniki ga ne jemljejo več resno, ker ga imajo za "nesposobno konkurenco". V Rusiji ima "Bog /.../ počitnice /.../ Največji del njegovih funkcij je prevzela komunistična partija in jih prerezporedila na več manjših bogov".³⁴

Roth je od maja do julija 1927 popotoval po Kraljevini SHS (Beograd, Sarajevo, Zagreb) ter od tam poročal o tistem, kar je opazil. Beograd, na primer,

še vedno živi od deloma zasluženega, toda vendarle presenetljivega čudeža, ki se mu je zgodil ob izidu svetovne vojne. Doživel je razkroj dveh največjih sovražnikov: Avstro-Ogrske in Turčije.³⁵

Država spričo tega precenjuje fizično herojstvo, kar je že samo po sebi naivno, medtem ko "je optimizem, s katerim ocenjuje *južnoslovansko armado*, naravnost pustolovski".³⁶ Vojska namreč "trpi zaradi slabe organizacije".³⁷ Hrvaške in slovenske častnike so kar najhitreje upokojili, "višji položaji ostajajo rezervirani za čisto srbske častnike, ki imajo večinoma pomanjkljivo rusko

³² Joseph Roth, "Reise nach Albanien. Beim Präsidenten Achmed Zogu", v: Klaus Westermann (ur.), *Joseph Roth Werke 2. Das journalistische Werk 1924–1928* (Köln–Amsterdam, 1990), str. 710–713, tu 710.

³³ Joseph Roth, "Die zaristischen Emigranten", v: Klaus Westermann (ur.), *Joseph Roth Werke 2. Das journalistische Werk 1924–1928* (Köln–Amsterdam, 1990), str. 591–594, tu 591.

³⁴ Joseph Roth: "Der liebe Gott in Russland", v: Klaus Westermann (ur.), *Joseph Roth Werke 2. Das journalistische Werk 1924–1928* (Köln–Amsterdam, 1990), str. 681–683, tu 681.)

³⁵ Joseph Roth, "Südslawien und Albanien – innere Probleme", v: Klaus Westermann (ur.), *Joseph Roth Werke 2. Das journalistische Werk 1924–1928* (Köln–Amsterdam, 1990) (dalje: Roth, "Südslawien und Albanien"), str. 714–719, tu str. 714.

³⁶ Roth, "Südslawien und Albanien", str. 715. Poudarek v originalu.

³⁷ Prav tam, str. 715.

izobrazbo."³⁸ Medtem ko se birokracija bohota in obvladuje politiko ter življenje ljudi, južnoslovanski narodi vadijo troedinost. Ugotavlja, da je južnoslovanska država,

kar zadeva narodnostno politiko in birokracijo /.../ *država naslednica stare monarhije na Balkanu*. Hrvati, Slovenci in Srbi se bodo končno sporazumeli in bodo skupaj tvorili enotno 'južnoslovansko nacio', h kateri se priznava velik del srbsko-hrvaško-slovenske mladine.³⁹

Južni Slovani se mu izkazujejo kot ljudje "mehkega, prijaznega in resničnega humanega značaja /.../ naravne dobrote /.../ srca in /.../ simpatične malomarnosti".⁴⁰ Policija je brutalna in pretepa, birokrati so samovoljni. O kralju nima najboljšega mnenja:

Ta kralj nad komaj 14 milijoni ima *diktatorska poželenja*. Sicer nekateri zatrjujejo, da je v tej državi en diktator še vedno boljši kot deset diktatorčkov. /.../ Aleksander /.../ stane to revno državo 8 milijonov mark na mesec, ima rdeče-zlato osebno gardo v lakastih škornjih, majhnega prestolonaslednika, ki strumno salutira pred starimi generali in ga na splošno slabo vzgajajo /.../⁴¹

Prestolnica Južne Slavije, ki ji pravijo "Pariz Balkana"⁴², se Rothu zdi generalštab korupcije, ki jo gojijo tako državni uradniki kot prebivalci:

V nobeni državi na tem svetu – z izjemo Poljske – ni toliko tako slabo plačanih in hkrati tako elegantno oblečenih državnih uradnikov. V Južni Slaviji je običaj, da ne živiš od plače, če si n.pr. mlad ataše na zunanjem ministrstvu. Po stari tradiciji živiš od očeta. Če nimaš očeta – in oče, od katerega ne moreš živeti, je še slabši od očeta, ki ga sploh nimaš –, potem tudi ne boš tako zlahka postal ataše na zunanjem ministrstvu.⁴³

Novinarji so zvesta podoba vojske in uradništva:

Nikjer nisem srečal tako elegantnih, veselih in – nadarjenih novinarjev, nikjer tako vsemogočnih. V Beogradu vlada diktatura tiska. Novinarji čakajo vse dopoldne

³⁸ Prav tam.

³⁹ Prav tam. Poudarki v originalu.

⁴⁰ Prav tam, str. 716.

⁴¹ Prav tam, str. 717. Poudarek v originalu.

⁴² Roth, "Südslawien", str. 746.

⁴³ Prav tam, str. 747.

pred ministrstvi, s svinčnikom in papirjem, čakajo na prihajajoče in odhajajoče ministre, politiki so pod nenehno, neizprosno kontrolo reportaže /.../ Od vseh elegantnih moških, ki jih je videti na beograjski glavni cesti, je (seveda statistično nedokazljivih) trideset odstotkov državnih uradnikov in trideset odstotkov novinarjev. Ostane še štirideset odstotkov. Od teh jih je dvajset odstotkov kandidatov za uradniška mesta in dvajset odstotkov nekdanjih uradnikov. Kajti v tej izredno parlamentarni državi se uradniki menjujejo z vladajočimi strankami in ministri. Uradniki se vzpenjajo in padajo, prihajajo in odhajajo z ministri.⁴⁴

Pri vladajočih je zaznati razvito zavest o moči podob in tiska pri tvorjenju javnega mnenja, ki ga vladajoči ustvarjajo z medijsko prezentacijo resničnosti, kot jo dojemajo sami in kakor hočejo, da jo dojemajo ljudstvo:

Če kakšnega razumnega Jugoslovana vprašam: 'Čemu le potrebujete tako dragega kralja?', ti odgovori: 'Ker naš narod še ni tako napreden, da bi mu vladali republikansko'. In vendar je ravno južnoslovanski narod inteligenten, bister, discipliniran, politično samostojen, kritičen, obdarjen s svetlim, zdravim, podeželskim razumom, human, vesel, kultiviran /.../ brez nacionalističnih predsodkov, brez kakršnegakoli verskega fanatizma, lojalen do drugih narodov, plemen in ras. Nikjer nisem videl takšnega nasprotja med duhom odredb in zakonov ter značajem ljudstva. Uprava je reakcionarna, ljudstvo je napredno. Policija je brutalna, ljudje so prijazni. V uradih vlada korupcija, in prebivalstvo je pošteno /.../ Kralj ima diktatorske strasti in ljudstvo demokratična nagnjenja.⁴⁵

"Usoda je iz našega rodu mejaških kmetov napravila Avstrijce. To bomo ostali"⁴⁶

Kot pripovednik je Roth do neke mere drugačen od novinarja, čeprav v romanih velikokrat ubeseduje iste ali podobne teme kot v feljtonih. Zdi se, da ne eno ne drugo desetletja po vojni ni bilo nekaj, s čimer bi bili tvorci kulturne politike na Slovenskem hoteli soočiti bralstvo. Tako sem Josepha Rotha odkrila šele 1976 na železniški postaji v Münchnu, na enem tistih mimobežnih kolodvorov, ki že *per definitionem* igrajo vlogo srečevališča med tujim in domačim. Ko sem čakala na vlak, sta mi padla v oči in roke oba "slovenska" romana tega odličnega, meni, čeprav sem se pripravljala na diplomske izpite na germanistiki, popol-

⁴⁴ Prav tam.

⁴⁵ Prav tam, str. 748.

⁴⁶ Roth, *Koračnica*, str. 142.

noma neznanega avstrijskega pripovednika: *Radetzkyjeva koračnica* (1932) in *Kapucinska grobnica* (1938). Bila je ljubezen, ki nam je po Tavčarju vsem v pogubo, in to na prvi pogled. Med branjem obeh knjig, pozneje tudi drugih del, se mi je razkrilo, kako zanosno je Roth nenehno udejanjal pisateljsko zapeljevanje: "Umetnik mora bralca premagati, ujeti, s prevaro, s silo, z zvijačo. Mora ga 'pritegniti', da bo bralec rekel: 'To je kot življenje' ali 'To je kot kriminalka'".⁴⁷ Kajti njegova naloga je jasna: "Pripovednik je opazovalec in izvedenec. Njegova delo ni nikdar ločeno od realnosti, marveč je v resnici (s sredstvom jezika) pretvorjena realnost."⁴⁸

Roth je bil konec semdesetih let prejšnjega stoletja v Sloveniji razvpit kot odpadel socialist in prepričan rojalist oz. legitimist – kar je bilo v naših očeh verjetno še huje. Dejstvo, da je bila družina Trotta iz obeh romanov doma v slovenskem Sipolju in slovenskega porekla (brez omembe vrednega znanja slovenščine), ni moglo škoditi za olajševalno okoliščino. Ravno nasprotno, to je obema deloma pri takrat odločujočih škodilo, saj so bili Slovenci upodobljeni kot poslednji zvesti borci propadajočega in propadlega habsburškega cesarstva. Mimo tega za Sipolje še nikoli nihče ni *slušal*, kaj šele da bi ga *videl*. Na vse kriplje smo odklanjali Rothov opis slovenske vasi, manj zaradi fikcionalnosti prizorišča, bolj zaradi tega, ker so sredi romanesknega slovenskega Sipolja ležali "muslimani /.../ v molitvi na starih preprogah mošeje"⁴⁹, ker so vaške lepote nosile pokrivalca, okrašena z zlatimi novci, moški pa pili "rakijo"⁵⁰ namesto *šnopsa*. Popolnoma nepomembno je bilo, da je bil ta avstrijski novinar ter pripovednik judovskega rodu iz nekdanje vzhodne Galicije med prvimi intelektualci takratne Evrope, ki je od vsega začetka opozarjal na nevarnost Hitlerja in nacionalsocializma.

Še huje se je v naših očeh godilo nikoli videnemu Sipolju v *Kapucinski grobnici*, kjer avtor na samem začetku pove, da "Sipolja ni več, že dolgo ne".⁵¹ To nas nekako spomni na neki drug kraj, na Vrzdenc, ki je hkrati naslov Cankarjeve črtice iz leta 1917, ki naj je kot vasi tudi ne bi bilo. Ta črtica je pravzaprav napisana prav tako v duhu habsburškega mita, ki se v književnosti kaže kot izguba nekdanjega temelja, česar pa Cankar seveda ne objokuje:

Moja mati je bila doma z Vrzdenc. Ta vas je, pravijo, tam nekje v Horjulski dolini; jaz ne vem, če je res, ker je nikoli nisem videl in je tudi na nobenem zemljevidu ni

⁴⁷ Joseph Roth, "Schluss mit der 'Neuen Sachlichkeit!'" (dalje: Roth, "Schluss"), v: Klaus Westermann (ur.), *Joseph Roth Werke 3. Das journalistische Werk 1929–1939* (Köln–Amsterdam, 1990), str. 153–164, tu 156.

⁴⁸ Roth, "Schluss", str. 157.

⁴⁹ Roth, *Koračnica*, str. 128.

⁵⁰ Prav tam, str. 14.

⁵¹ Roth, *Grobnica*, str. 5.

zaznamovane. Ali da je na svetu in da je celo prav blizu, je čisto gotovo /.../ Nikoli nisem bil na Vrzdencu in vem, da nikoli ne bom. Tudi ne, če bi bil en sam korak do tja. Spomnim se na to vas, kadar sem zelo potr, ali zelo bolan. Takrat se mi približa, kakor se včasih razboleli in preplašeni duši približa smrt.⁵²

Tudi v Sipolje se odpravljáš, kadar propada svet.

Med naglavnimi problemi pri sprejemanju oz. odklanjanju Rothovih romanov je bila na Slovenskem tematika: Habsburg, plemstvo ter prevladujoči poklic slovenskih osrednjih likov – častnik c. in kr. vojske. Naše plemstvo je (bilo) po splošnem prepričanju tuje, nam sovražno in izkoriščevalsko.⁵³ Slovenci se že tako ali tako nismo imeli in se nimamo za narod vojakov. Dolgo je bil pozabljen general Rudolf Meister (1874–1934, čigar zasluga je, da je Maribor pripadel južnoslovanski državi in ne Avstriji. Še bolj pozabljena sta mariborski viceadmiral in poveljnik avstrijske, kasneje avstro-ogrske vojne mornarice Wilhelm von Tegetthoff (1827–1871) in njegova zmaga v bitki pri Visu 1866.⁵⁴ Popolnoma pozabljen je prvi slovenski general Jernej Basaj (1719–1784), ki ga je cesarica Marija Terezija za služenje cesarstvu povzdignila v plemiča.⁵⁵ Skupaj s habsburškim mitom pa se je v Avstriji, Italiji, Franciji, deželah nekdanjega vzhodnega bloka in tudi v nekaterih delih Jugoslavije pojavljala retorika Srednje Evrope oz. Mitteleurope, ki je po Magrisu postala "gonilo pogoltnega iskanja lastne identitete".⁵⁶ Tudi ugotavljanje te naveze je bila ovira Rothove recepcije pri nas.

Tisto, kar Trottove dela za Slovence in častivredne glavne like *Radetzkyjeve koračnice*, je Roth "natančno" pojasnil:

Nenavadno družino Trottovih, o katerih bom poročal v svojem romanu 'Radetzkyjeva koračnica', sem poznal in jo ljubil, Špartance med Avstrijci. Mislim, da sem smel na njihovem vzponu, na njihovem propadu prepoznati voljo tiste srhljive sile, ki tolmači usodo zgodovinske silovitosti na usodi pokolenja.⁵⁷

Naši literarni zgodovinarji na čelu z Antonom Ocvirkom (1907–1980) so vedeli, da spada Roth med najodličnejše upodobljevalce habsburškega mita v

⁵² Ivan Cankar, *Podobe iz sanj* (Ljubljana, 1917), str. 125–129, tu str. 125–126.

⁵³ Stane Granda, *Pot v samoslovenstvo. Prva osamosvojitvena zgodovina Slovencev* (Ljubljana, 2022), str. 88.

⁵⁴ Igor Grdina, *Wilhelm von Tegetthoff in bitka pri Visu 20. julija 1866* (Maribor, 2016).

⁵⁵ Miha Šimac, "Iz kmetske hiše do baronskega naslova: oris življenja generalmajorja Jerneja Basaja (1719–1784)", *Kronika* 72, št. 2 (2024), str. 265–284.

⁵⁶ Magris, *Habsburški mit*, str. X.

⁵⁷ Joseph Roth, "Vorwort zu meinem Roman: 'Der Radetzkymarsch'", v: Klaus Westermann (ur.), *Joseph Roth Werke 5. Romane und Erzählungen 1930–1936* (Köln–Amsterdam, 1990) (dalje: Roth, "Vorwort"), str. 874–875, tu 875.

književnosti. Ta mit ni bil združljiv z našo socialistično realnostjo niti v lepi književnosti. Ko bi bili takrat poznali Rothovo mnenje, da je "[j]užnoslovanska država *država naslednica stare monarhije na Balkanu*",⁵⁸ bi bil znal biti ta odpor še hujši. Moj predlog, da prevedem Rothova slovenska romana in da ju Cankarjeva založba objavi, je urednik in pesnik Tone Pavček (1928–2011) zavrnil, češ da ju Ocvirk redno črta iz programa. Predlog je sprejel urednik in pesnik Severin Šali (1911–1992) v Mladinski knjigi. Podprla sta ga prevajalca Janez Gradišnik (1917–2009) in Katarina Bogataj Gradišnik. Urednika Aleša Bergerja pa je o umestnosti prevoda *Kapucinske grobnice* prepričalo neskajeno zanimanje Francozov za avstrijskega pripovednika, ki je pri njih doživljal renesanso.

Spomina na rajnko Avstrijo, kot so jo imenovali dedje, v tistih časih ni veljalo gojiti niti v fikciji. Rothu se je, kot je zapisal 17. 4. 1932 ob izidu *Radetzkyjeve koračnice* v predgovoru k podlistku v FZ, vsekakor zdela primerna za literarno upodobitev:

Okrutna volja zgodovine je razbila mojo staro očetnjava, avstro-ogrsko monarhijo. Ljubil sem jo, to očetnjava, ki mi je dovoljevala, biti hkrati patriot ter svetovljan, Avstrijec in Nemec med vsemi avstrijskimi ljudstvi. Ljubil sem kreposti in prednosti te očetnjave, in danes, ko je pokojna in izgubljena, ljubim še njene napake in slabosti. In imela jih je veliko. S smrtjo se je zanje pokorila. Iz operetne predstave je odšla skoraj naravnost v grozljivi teater svetovne vojne.⁵⁹

Rothu smo zaradi nam spornih slovenskih aluzij očitali nepoznavanje zgodovine. Zlasti se *načelno* nismo strinjali s tem, da je ravno nas izbral za cesarju *najzvestejše* podanike, čeprav je za to našel utemeljitev v zgodovini: spadali smo med tista ljudstva, kot se je reklo nekoč, ki so bila od nekdaj pod najstarejšim evropskim dvorom – habsburškim. In bili smo mu skoraj do konca vélike vojne tudi zvesti, kar se nam je šestdeset let po koncu I. in trideset let po koncu II. svetovne vojne zdelo *potvarjanje* zgodovinskih dejstev. Konec koncev smo se od monarhije odcepili in vstopili v Južno Slavijo, kakor je Roth dosledno imenoval novo balkansko politično tvorbo, ter s tem zaključili habsburško poglavje.

"Enkrat v tednu, ob nedeljah, je bila Avstrija."⁶⁰

Dve leti po izidu *Radetzkyjeve koračnice* se je Roth o virih svojega védenja razpisal v pariških *Les Nouvelles Litteraires* (2. 6. 1934):

⁵⁸ Roth, "Südslowien und Albanien", str. 716. Poudarek v originalu.

⁵⁹ Roth, "Vorwort", str. 874.

⁶⁰ Roth, *Grobnica*, str. 330.

Rad pišem romane /.../ Berem malo in skoraj izključno knjige o zemljepisu, zgodovini, zoologiji /.../ Od Francozov sem prebral Radigueta in Gida, ki ga občudujem, ne da bi ga imel rad. /.../ Gidov komunizem me moti. Ne verjamem, da lahko človek reši človeka. Sem veren in kot tak verjamem, da lahko človeka rešijo zgolj nebesa.⁶¹

Najpomembnejši Rothov roman o Avstro-Ogrski, ki je obstajala samo še ob nedeljah, ko so ob opoldnevih javno igrali Radetzkyjevo koračnico, se začne z bitko pri Solferinu, ki se je je udeležil 29-letni cesar Franc Jožef I. in ji nekaj časa tudi poveljeval. Veljala je za najbolj krvavo bitko po boju za Waterloo. Nakazala je začetek konca Habsburške monarhije. Prva je to literarno ugotovila pisateljica, mirovnica, pobudnica ustanovitve Nobelove nagrade za mir in njena prva dobitnica, baronica Bertha von Suttner (1843–1914), rojena v Pragi kot grofica Kinsky.⁶² V romanu *Dol z orožjem!* je že leta 1889 komentirala avstrijski poraz z besedami, ki jih je izrekel oče glavne junakinje: "Zdaj je vsega konec, Marta! Solferino je odločil: poraženi smo."⁶³ Od poraza v Solferinu 24. 6. 1859 dalje se je, kot so zlagoma ugotavljali literati s svojimi fiktivnimi junaki, Habsburška monarhija razkrajala, Italija pa krepila in združevala.

Prvi glavni *slovenski* literarni lik v *neslovenski* književnosti – in tega se niti danes ne zavedamo v polni meri – Joseph Trotta, začne svoj pohod v svetovno književnost iz *zgodovinsko* nesporne bitke, kjer kot pehotni poročnik reši v pripetljaju, ki je plod Rothove *domišljije*, cesarju Francu Jožefu življenje. Imamo torej, po Goethejevi definiciji, opraviti z nezaslišanim dogodkom, za katerega tudi še nismo slišali, ki pa je vreden literarizacije. Medtem ko je sovražnik meril v cesarja, je Trotta z "obema rokama /.../ zagrabil za ramena monarha, da bi ga potisnil k tlom. Poročnik je bil verjetno premočno zagrabil. Cesar se je takoj prevrnil".⁶⁴ In kakor se spodobi za dogodek takšnih razsežnosti, je bila ob reševanju cesarskega življenja prelita tudi kri:

V tem trenutku je strel predrl poročnikovo levo ramo, tisti strel pač, ki je bil namenjen cesarjevemu srcu. Medtem ko je ta vstal, se je poročnik zgrudil /.../ Cesar /.../ se je /.../ sklonil nad ležečega poročnika in, spominjajoč se svoje cesarske dolžnosti, vprašal nezvestnega, ki ni slišal ničesar več, kako mu je /.../ ime.⁶⁵

⁶¹ Frédéric Lefèvre, "Von deutscher Literatur. Eine Stunde mit Joseph Roth", v: Klaus Westermann (ur.), *Joseph Roth Werke 3. Das journalistische Werk 1929–1939* (Köln–Amsterdam, 1990), str. 1031–1035, tu str. 1034–1035.

⁶² Mira Miladinović Zalaznik, "'... Der Friede droht sich unabsehbar auszudehnen.'", v: Johann Georg Lughofer in Milan Tvrdik (ur.), *Suttner im Kontext* (Heidelberg, 2017), str. 195–213.

⁶³ Bertha von Suttner, *Die Waffen nieder! Eine Lebensgeschichte*, Sigrid und Helmut Bock (ur.) (Husum, 2006²), str. 39.

⁶⁴ Roth, *Koračnica*, str. 10.

⁶⁵ Prav tam.

Cesarja so obdali častniki generalštaba, ranjenca pa sanitejci. Zdravljenje je trajalo štiri tedne.

Ko se je vrnil v svojo južnomadžarsko garnizijo, je imel čin stotnika, najvišje vseh odlikovanj: odlikovanje Marije Terezije in plemiški naslov. Odtlej se je imenoval: stotnik Joseph Trotta von Sipolje.⁶⁶

Nadaljeval je svojo poklicno pot, se poročil ter zaplodil sina, ki mu je bilo, tako kot vsem otrokom, usojeno hoditi v šolo. Nekega lepega dne se je junak Solferina odločil pogledati, česa vsega učijo njegovega sina. V čitanki za prvi razred je imel kaj videti. Pod naslovom *Franc Jožef Prvi v bitki pri Solferinu* se je podučil o dejanju, katerega protagonist je bil:

Monarh /.../ si je v bojni vnemi upal tako naprej, da je nenadoma opazil, kako so ga obdali sovražni konjeniki. V tem trenutku najhujše stiske je na oznojemem rjavcu, vihteč svojo sabljo, pridiral zelo mlad poročnik. Ha! Kako so padali udarci po glavah in vratovih sovražnih konjenikov! /.../ Sovražna sulica je prebodla prsi mladega junaka, toda večina sovražnikov je bila že premagana. Z golim mečem v rokah se je lahko mladi, nepreplašeni monarh ubranil vedno šibkejših napadov.⁶⁷

Heroizacija cesarske aktivnosti in lastnega ukrepanja Trotti ni šla v račun: "Usoda ga je izbrala za posebno dejanje. On pa je poskrbel za to, da so ga poznejši časi pozabili."⁶⁸ Stotnik Joseph Trotta, vitez von Sipolje, vitez resnice, se je pritožil cesarju, ki ga je sprejel na osebni avdienci. Z vladarjem sta se strinjala, da se v državi veliko laže, pri čemer je cesar Trotti razložil, da se kljub temu mora zanesti na svoje ministre. Trotta se je vrnil v garnizijo in prosil za odpust iz vojske. "Odpuščen je bil kot major. Preselil se je na Češko, na malo posestvo svojega tasta."⁶⁹ Tudi cesarska milost ga ni zapustila. Prejel je sporočilo, "da je cesar blagovolil nakazati sinu rešitelja svojega življenja v študijske namene iz svoje privatne šatulje pet tisoč goldinarjev. Obenem je sledilo povišanje Trotte v stan baronov."⁷⁰ Vojni pohod proti Prusiji so vodili brez majorja in ga izgubili. "Postal je majhen slovenski kmet",⁷¹ ki je ukrenil vse, da sin ne bo nikoli aktiven vojak. Franz je postal jurist in sprva služboval kot okrajni komisar v Šleziji. Ob očetovi

⁶⁶ Prav tam, str. 11.

⁶⁷ Prav tam, str. 15–16.

⁶⁸ Prav tam, str. 9.

⁶⁹ Prav tam, str. 19.

⁷⁰ Prav tam.

⁷¹ Prav tam, str. 21.

Franc Jožef, okoli
1851 (Wikimedia
Commons)

smrti je prejel cesarjevo sožalno pismo, kjer je bil dvakrat govor o "nepozabljenih uslugah' blaženo umrlega".⁷²

Baron Trotta von Sipolje je postal okrajni glavar na Moravskem. Tudi on je imel sina, Carla Josepha, ki je postal častnik. Živel je v dedovi senci, to pa je zavezovalo: "Živo je bilo volilo starega očeta, rešiti cesarju življenje. In neprekinjeno si reševal, če si bil Trotta, cesarju življenje".⁷³ Tudi v miru, recimo med ljubezenskimi manevri v javni hiši Resi Horwath:

V bronastem, z muhami popikanem okvirju je stal najvišji vojskovodja, pomanjšani, znani, povsod navzoči portret Njegovega veličanstva, v cvetno

⁷² Prav tam, str. 27.

⁷³ Prav tam, str. 81.

belem oblačilu, s krvavo rdečo prepasnico in zlatim runom. Nekaj se mora zgoditi, je pomislil poročnik /.../ zagrabil je za okvir /.../ in vzel iz njega sliko.⁷⁴

Reševal si ga tudi med državi sovražnimi rovarjenji, kakor so na vzhodu monarhije rekli delavskim stavkam. Nad stavkajoče so poslali vod, ki mu je poveljeval Trotta. Ukazal je streljati na delavce in bil sam v spopadu ranjen v glavo ter, tako kot ded, v ključnico.

Napočili so hudi časi. "Nemški cesar vlada, če ga Bog zapusti, še vedno /.../ cesarja Avstro-Ogrske pa Bog ne sme zapustiti. Ampak zdaj ga je Bog zapustil".⁷⁵ Svet se je radikalno spremenil.

Tudi Carl Joseph je dočkal svojo vojno, "vojno vnuka"⁷⁶, ki ni bila več čas, ko si *labko* reševal *cesarja*, pač pa čas, ko si *moral* reševati *ljudi*: "Vojna avstrijske vojske se je pričela z vojaškimi sodišči. Dneve dolgo so viseli pravi in domnevni izdajalci na drevesih cerkvenih trgov, za strah živim".⁷⁷ Slovenski častnik c. kr. vojske Carl Joseph von Trotta je

izvlekel svojo sabljo in je odrezal tri obešence, enega za drugim. Potem si je po vrsti natovoril vsakega mrliča na ramena in je vse, drugega za drugim, odnesel na pokopališče. Potem je prišel z bridko sabljo rahljati zemljo na poteh med grobovi, dokler se mu ni zazdelo, da je našel prostor za tri mrliče. Nato je vse tri položil tja, jih s sabljo in nožnico prekril z zemljo, še z nogami stopal po zemlji in jo trdno steptal. Potem je napravil znak križa /.../ Hotel je zmoliti še očenaš, toda njegove ustnice so se samo premikale, ne da bi dale glasu od sebe. Nekakšen nočni ptič je kričal. Netopirji so vršali. Psi so tulili.⁷⁸

Na položajih so enote lovcev pri Krasne-Busku, kjer so jeseni 1914 bili krvave boje, trpele žejo. Poročnik Carl Joseph baron von Trotta svojim vojakom ni dovolil iti po vodo, iskat jo je šel sam. To je bil njegov konec: "Tako preprost in za obravnavo v čitankah cesarskih in kraljevih avstrijskih ljudskih in meščanskih šol neprimeren je bil konec vnuka junaka Solferina. Poročnik ni umrl z orožjem, temveč z vedri za vodo v roki".⁷⁹

Zgodba rodu Trotta iz drugega slovenskega romana *Kapucinska grobnica* deluje faktično realno in hkrati pravljično. Pripoveduje jo Franc Ferdinand, ki je ime dobil po prestolonasledniku Francu Ferdinandu, ki so ga 28. 6. 1914 umo-

⁷⁴ Prav tam, str. 87.

⁷⁵ Prav tam, str. 180.

⁷⁶ Prav tam, str. 346.

⁷⁷ Prav tam, str. 350.

⁷⁸ Prav tam, str. 351–352

⁷⁹ Prav tam, str. 354.

Nadvojvoda prestolonaslednik Franc Ferdinand, 1892/93 (*Wikimedia Commons*)

rili v Sarajevu. Brat njegovega starega očeta je bil junak Solferina. Za razliko od plemenitene veje Trottovih, ki so bili pobožno vdani služabniki Franca Jožefa, je bil njegov oče upornik in patriot, ki je hotel reformirati cesarstvo in rešiti Habsburžane – kakor ubiti Franc Ferdinand, ki je imel dobre stike z resničnimi Slovenci. Postal je sumljiv, odšel v Ameriko, kot kemik delal v tovarnah barv v New Yorku in Chikagu ter obogatel. Vrnil se je domov ter ustanovil slovensko stranko in v Zagrebu kupil dva časopisa.

Pridobil si je vplivne prijatelje iz bližnje okolice prestolonaslednika nadvojvode Franca Ferdinanda. Moj oče je sanjal o slovanskem kraljestvu pod oblastjo Habsburžanov. Sanjal je o monarhiji Avstrijcev, Madžarov in Slovanov. In meni, ki sem njegov sin, naj bo na tem mestu dovoljeno reči, da si domišljam, kako bi bil moj oče morda lahko spremenil tok zgodovine, ko bi bil živel dlje. Toda umrl je, približno leto in pol pred umorom Franca Ferdinanda. Sem njegov edini sin. V oporoki me je določil za naslednika svojih idej. Ni me bil zastonj dal krstiti na ime:

Franc Ferdinand. Toda takrat sem bil mlad in neumen, da ne rečem: lahkomisljen. Nepremišljen sem bil na vsak način. Takrat sem živel, kakor se temu pač reče: tja v en dan. Ne! Ravno narobe: živel sem tja v eno noč; tja v en dan sem spal.⁸⁰

Tudi Franca Ferdinanda doleti velika vojna. Ne bori se v svoji enoti, pač pa na lastno željo pri 35. pehotnem domobranskem polku, kjer sta služila slovenski sorodnik, maronar Joseph Branco, in prijatelj, Jud Manes Reisiger. Doživi vojno ujetništvo, beg prijateljev, nekaj let Sibirije in propad monarhije. Razmere se po vojni spremenijo. Trotte izgubijo vse, saj je mama podpisala državno vojno posojilo, država pa je propadla. V domači hiši odprejo penzion, ki ne uspeva, ker prijateljem ne zaračunavajo najemnine. Joseph Branco še vedno prodaja marone po istih krajih kot pred vojno, le da sedaj potrebuje za vsako državo posebej potni list s fotografijo ter vizum.

Prvoosebni pripovedovalec, poln resignacije ter slutnje smrti, je zavezan svetu, ki je zapisan propadu, kakor ugotavlja grof Chojnicki:

Seveda Slovenci, poljski in rutenski Galičani, kaftanski Židje iz Boryslawa, konjski trgovci iz Bačke, muslimani iz Sarajeva, peki kostanja iz Mostarja prepevajo *Bog obrani*. Toda nemški študenti iz Brna in Heba, zobozdravniki, lekarnarji, frizerski pomočniki, umetniški fotografi iz Linza, Gradca, Knittelfelda, golše iz alpskih dolin, vsi ti pojejo *Stražo ob Remu*. Avstrija bo propadla zaradi te nibelunške zvestobe, gospodje moji! Bistvo Avstrije ni center, temveč periferija. Avstrije ne boste našli v Alpah, tam so gamsi in planike in encijan, toda komajda kakšna slutnja dvojnega orla. Avstrijska substanca se hrani in vedno znova polni s kronskimi deželami.⁸¹

To niso bile misli, čeprav jih je izgovoril slovanski plemič, ki bi jim pred štiridesetimi leti na Slovenskem ploskali.

"To je čas elektrike /.../ V dvorcu Franca Jožefa pa često prižigajo sveče!"⁸²

Roth je bil v epohi elektrike natančen opazovalec in nadarjen pripovednik o časih, ko so Habsburško monarhijo še razsvetljevale sveče. Tako kot Georg Büchner (1813–1837) ali Rainer Maria Rilke (1875–1926) je znal *videti*. Pripovedoval je zgodbe, ki so se dogajale v različnih krajih, čeprav prizorišča nje-

⁸⁰ Roth, *Grobnica*, str. 6–7.

⁸¹ Prav tam, str. 17.

⁸² Roth, *Koračnica*, str. 181.

govih del ne igrajo tako pomembne vloge kot liki. V središču avtorjevih pripovedi je vedno človek, enostavni, avtohtoni, dejavni, melanholični, pijanski, domovino braneči, umetno obrt razvijajoči, služeei človek, ki ljubi ženske in monarhijo, ki je plemič, Jud, Slovenec in Avstrijec ter nadnacionalni patriot. Ker je zvest, lahko zastopa svoj prav. Takšen slovenski častnik na pričetku vojne odreže z dreves tri obešence, bradatega duhovnika in mlada kmeta, ki so jih kot resnične ali namišljene izdajalce domovine pred vojaškim sodiščem obsodili na smrt, ter jih pokoplje na bližnjem pokopališču. S konkretnim dejanjem, ki so ga takrat kaznovali z ustrelitvijo, se upre sodbam vojaškega sodišča, ki je v vojni sodilo civilistom. Tega in takšnega človeka obdaja cesarska milost nekega časa in sveta, ki sta davno minila. In ki se za nazaj zdita, čeprav natančno vemo, da sta bila krhka, krivična, nesodobna, polna napak, prozorna, zlagana, vendarle sprejemljivejša od hitro živečega avstrijskega in evropskega časa med obema svetovnjima vojnoma. In od nacionalsocializma, ki se je nakazoval in tudi že gospodoval. V ta čas in prostor postavi Roth svoje, tudi slovenske like z željo, da "bi človeka prikazal tako, da ga vidiš,lišiš, čutiš, [kajti to] je naloga avtorjev (ki jih po neki nori tradiciji imenuješ "beletristične")".⁸³

Roth je bil prepričan, da v umetniškem delu ni *resničnosti* brez *verjetnosti*. Da bi jo poustvaril, mora avtor "opazovati", "poznati življenje", "poznati svet /.../ Pripovednik je opazovalec in izvedenec. Njegovo delo ni nikoli ločeno od realnosti, ampak je v resnici (skozi sredstvo jezika) spremenjena realnost".⁸⁴

Slovenci smo po Rothovi volji v romanih dobili vlogo branilca Habsburške monarhije. Ta branilec je trdnega značaja ter zvesto zastopa svojo nepopolno državo, kar nam po naše ni ne v čast ne v ponos. Franc Ferdinand, ki še zna slovensko, v zakonu ostane brez žene, ker mu z lezbično prijateljico uteče v Ameriko, ter brez sina, ki ga je spravil "na varno" v Pariz. Iz dunajske kavarne ravno pobeglega judovskega lastnika, kjer ga je doletel anšlus, bi se s kavarniškim psom Francem rad zatekel tja, kjer je njegovo mesto, v kapucinsko grobnico. Hoče "obiskati krsto svojega cesarja Franca Jožefa". Toda kapucinska grobnica s cesarji "v kamnitih krstah" je zaprta. "Kaj naj zdaj, jaz, samo Trotta?..."⁸⁵

⁸³ Roth, "Schluss", str. 157.

⁸⁴ Prav tam.

⁸⁵ Roth, *Grobnica*, str. 159.

Kapucinska grobnica (*Wikimedia Commons*)

Sklep

Joseph Roth, ki je emigriral leta 1933, ko je Hitler postal kancler Nemčije, je bil odličen pisatelj, novinar in feljtonist. Poleg Stefana Zweiga ni zgolj med najbolj branih avtorjev nemškega govornega področja, pač pa sodi med najvznemirljivejše ustvarjalce tako imenovanega habsburškega mita. Po Magrisu je habsburški mit posledica travme v avstrijski zgodovini, ki jo je pripisati propadu Avstro-Ogrske kot politične tvorbe. Za propadlo državo sredi Evrope se je zdelo, da je obstajala v nekem srečnem, harmoničnem in urejenem času. Zato je dajala vtis večnosti. Novo nastali svet je bil tuj, zato so avstrijski literati z veliko nostalgije in naklonjenosti upodabljali včerajšnji svet kot čas, ko še niso bili izkoreninjeni.

Skupaj s habsburškim mitom se je v drugi polovici 20. stoletja v Avstriji, Italiji, Franciji, v deželah nekdanjega vzhodnega bloka in tudi v nekaterih predelih Jugoslavije pojavljala retorika Srednje Evrope oz. Mitteleurope, ki je po Magrisu postala gonilo pogoltnega iskanja lastne identitete.

Avstro-ogrska monarhija je razpadla 1918. Toda njeni intelektualci in pisatelji, ki so s tem doživeli tudi uničenje svoje družbe in z njim temelja svojega življenja in svoje kulture, so se takrat znašli v novi politični klimi, ki ji zaradi svoje formiranosti niso bili dorasli. Tako jim je stara habsburška Avstrija za nazaj delovala kot srečen in harmoničen čas, kot urejena in pravljica Srednja Evropa, kjer čas še ni tako naglo mineval in kjer se ti še ni tako zelo mudilo kot danes.

V svojih novinarskih člankih Roth ugotavlja, da je južnoslovanska država, kar zadeva narodnostno politiko in birokracijo, država naslednica stare monarhije na Balkanu. Ob obisku Jugoslavije je dobil vtis, da se bodo Hrvati, Slovenci in Srbi sporazumeli in bodo skupaj tvorili enotno južnoslovansko nacijo, h kateri se je priznaval velik del srbsko-hrvaško-slovenske mladine.

V romanih *Radetzkyjeva koračnica* in *Kapucinska grobnica* Roth upodablja Slovence, ki so zvesti Habsburški monarhiji in služijo cesarju. Roth jim nameni vlogo branilcev te monarhije. Njegovi Slovenci so ljudje trdnega značaja, ki zvesto zastopajo svojo nepopolno državo. To današnjim Slovencem ni ne v čast ne v ponos in jim niti v romanih ne gre v račun.

Slovenci odklanjamo takšno upodobitev nas samih. Med glavnimi ovirami pri sprejemanju oz. odklanjanju Rothovih slovenskih literarnih likov je poleg zvestobe avstro-ogrske monarhiji romaneskna tematika, ki jo dojemamo kot realnost, ki nam je tuja: Habsburg, plemstvo ter prevladujoči poklic osrednjih slovenskih likov – častnik c. in kr. vojske.

Roth je bil v epohi elektrike natančen opazovalec in nadarjen pripovednik o časih, ko so Habsburško monarhijo še razsvetljevale sveče. Tako kot Georg Büchner ali Rainer Maria Rilke je znal *videti*. Pripovedoval je zgodbe, ki so se dogajale v različnih krajih, čeprav prizorišča njegovih del ne igrajo tako pomembne vloge kot liki. V središču avtorjevih pripovedi je vedno človek, enostavni, avtohtoni, dejavni, melanholični, pijanski, domovino braneči, umetno obrt razvijajoči, služéči človek, ki ljubi ženske in monarhijo, ki je plemič, Jud, Slovenec in Avstrijec ter nadnacionalni patriot. Ker je zvest, lahko zastopa svoj prav. Kot romaneskni lik je njegov Slovenec prepričljiv. Dejstvo pa, da ni Slovenec iz mesa in krvi, ne pove nič o odličnosti obeh romanov. Prepričala je celo nas, ki se tako intenzivno borimo proti Rothovemu dojemanju nas samih v romanih.

Mira Miladinović Zalaznik

JOSEPH ROTH AND SLOVENES

SUMMARY

The study is the subject of literary and historical research using primary and secondary literature, as well as memories. Joseph Roth is a writer who is still being intensively studied nowadays, which testifies his actuality and the breadth of the topics and ideas that he is devoted to. Therefore, in my implementations, I focus on the themes related to the Slovenian or South Slavic topics in his work. The purpose of the study is to prove that Roth knew the political reality, which he put into account in his feuilletons and the fictional orientation of his novels *Radetzky March* (1932) and the *Emperor's Tomb* (1938).

Joseph Roth, who emigrated in 1933 as Hitler became the chancellor in Germany, was an excellent writer, journalist and columnist. He is next to Stefan Zweig not only one of the most read authors in German but in my opinion also one of the most exciting creators of the so-called Habsburg Myth. Habsburg Myth is, according to Claudio Magris, the result of trauma in Austrian history – the collapse of the Austro-Hungarian monarchy as a political formation. It seemed to have existed in the middle of Europe in some happy, harmonious and tidy time. So, the monarchy gave the impression of eternity. The newly created world after the collapse was foreign, consequently the Austrian writers with a lot of nostalgia and affection depicted yesterday's world as a time when they were not yet eradicated.

Together with the Habsburg myth, however, in the second half of the 20th century, in Austria, Italy, France, in the countries of the former eastern bloc and also in some parts of Yugoslavia, appeared the rhetoric of Central Europe or Mitteleurope, who after Magris has become a driver of a greedy search of the own identity.

In addition to Stefan Zweig, Roth is not only the most read author in German, but is one of the most excellent depictions of the Habsburg myth before it was detected in literature by Claudio Magris. He wrote about *Radetzky March* that the novel was no empty glorification of lost time but quite simply a novel that understood that world. The Austro-Hungarian monarchy collapsed in 1918. It's intellectuals and poets, who experienced the destruction of their society and the foundations of their lives and their culture, were thrown into a new political climate at the time, when they were not completely up to their demands. Old Habsburg Austria acted for subsequent as a happy and harmonious time, as a tidy and fairy-tale Central Europe, where time has not yet passed so fast and where you were not so in a hurry.

In his journalistic articles, Roth notes that the South Slavic state, as far as national policy and bureaucracy is concerned, is in the Balkans the successor to the old monarchy of Habsburg. Croats, Slovenes and Serbs will finally agree and together form a single South Slavic nation, to which a large part of Serbian-Croatian-Slovenian youth is acknowledged.

In both novels *Radetzky March* and the *The Emperor's Tomb* Roth portrays Slovenes who are loyal to the Habsburg monarchy and serve the emperor. Roth gives them the role of defenders of the monarchy. His Slovenes are people of solid character and faithfully represent their incomplete state, which is not in honor and in pride of today's Slovenes.

Slovenians reject such a depiction of ourselves. In addition to the loyalty of the Austro-Hungarian monarchy, our refusal of Roth's Slovene fictional characters is the novels' theme, which is perceived as a reality that is foreign to us: Habsburg, nobility and the dominant profession of Slovenian central characters-being an officer of the Austrian Emperor's and King's army. According even to now-adays-Slovenians our nobility is (was) foreign, hostile and exploitative. Slovenians consider themselves not to be a nation of soldiers. General Rudolf Meister, whose credit is that Maribor belonged to the South Slavic State and not Austria has been forgotten for quite some time. Forgotten are the Maribor Vice-admiral and Commander of the Austrian, later on Austro-Hungarian Navy Wilhelm von Tegetthoff and his victory at the Battle of Vis 1866. Completely forgotten is the first Slovenian General Jernej Basaj, raised by Empress Maria Theresa for his serving the Empire into a nobleman.

Roth was a precise observer and a talented storyteller in the Epoch of electricity about the times when the Habsburg monarchy was still enlightened by candles. Like Georg Büchner or Rainer Maria Rilke, he knew how to see. He narrated stories that took place in different places, although the venues of his works do not play as important role as characters. In the centre of the author's narrative, there is always man, simple, indigenous, active, melancholy, drunken, homeland, defaming, artificially craft developing, serving man who loves women and monarchy, who is a nobleman, Jew, Slovenian and Austrian and a supernational patriot. Because he is loyal, he can represent his right. As a novel character, his Slovenian is convincing. The fact that he is not a Slovenian made of flesh and blood, does not say anything about the excellency of both novels. It even convinced us, who so intensively fight against Roth's perception of ourselves in novels.

VIRI IN LITERATURA

Eckermann, Johann Peter, *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens*, dostopno na: <https://www.projekt-gutenberg.org/eckerman/gesprache/gsp1074.html>, pridobljeno: 1. 5. 2024.

.....

Bronsen, David, *Joseph Roth. Eine Biographie* (Köln, 1974).

Cankar, Ivan, *Podoba iz sanj* (Ljubljana, 1917).

Frietsch, Elke, "'Kunstgeschmack' und 'Weltuntergang'. Die Wiener Werkstätte als Symbol für das Ende der österreichischen Monarchie in Joseph Roths Roman *Die Kapuzinergruft*", v: Lughofer, Johann Georg (ur.), *Im Prisma. Joseph Roths Romane* (Wien–St. Wolfgang, 2009), str. 403–426.

Granda, Stane, *Pot v samoslovenstvo. Prva osamosvojitvena zgodovina Slovencev* (Ljubljana, 2022).

Grdina, Igor, *Wilhelm von Tegetthoff in bitka pri Visu 20. Julija 1866* (Maribor, 2016).

Handke, Peter, *Abschied des Träumers vom Neunten Land. Eine Wirklichkeit, die vergangen ist. Erinnerung an Slowenien* (Frankfurt/Main, 1991).

Hribar, Ivan, *Moji spomini II* (Ljubljana, 1984).

Jančar, Drago, *Poročilo iz devete dežele. Privid in resničnost* (Celovec–Salzburg 1991).

Kondrič Horvat, Vesna, "Übersetzung als transkulturelle Begegnung – *Radetzky-marsch* und *Die Kapuzinergruft* in slowenischer Sprache", v: Lughofer, Johann Georg in Miladinović Zalaznik, Mira (ur.), *Joseph Roth. Europäisch-jüdischer Schriftsteller und österreichischer Universalist* (Berlin–Boston, 2011), str. 331–341.

Lefèvre, Frédéric, "Von deutscher Literatur. Eine Stunde mit Joseph Roth", v: Klaus Westermann (ur.), *Joseph Roth Werke 3. Das journalistische Werk 1929–1939* (Köln–Amsterdam, 1990), str. 1031–1035.

Magris, Claudio, *Der Habsburgische Mythos in der österreichischen Literatur* (Salzburg, 1988²).

Maver, Aleš, *Ukrajina. Od igre prestolov do vojne za samostojnost* (Ljubljana, 2023).

Miladinović Zalaznik, Mira, "'V teh sanjah mi pripovedujejo, da ne smem sanjati...! Kako stopajo Slovenci v besedila Josepha Rotha, Petra Handkeja in Draga Jančarja?", v: Tone Smolej (ur.), *Podoba tujega v slovenski književnosti* (Ljubljana, 2002), str. 152–164.

Miladinović Zalaznik, Mira, "... Der Friede droht sich unabsehbar auszudehnen.", v: Lughofer, Johann Georg in Tvrdík, Milan (ur.), *Suttner im Kontext* (Heidelberg, 2017), str. 195–213.

Miladinović Zalaznik, Mira, "Ein anderes Bild Robert Musils", v: Vesna Kondrič Horvat, Dejan Kos, Andrea Leskovec, Špela Virant (ur.), *Literarische Freiräume. Fests-*

- chrift für Neva Šlibar* (Ljubljana, 2019), str. 107–118.
- Neuwirth, Marxus; Preisinger, Alexander in Schmidl, Stefan**, "Radetzkymarsch 1932", v: Lughofer, Johann Georg (ur.), *Im Prisma. Joseph Roths Romane* (Wien–St. Wolfgang 2009), str. 237–258.
- Rahten, Andrej**, "Historične koordinate miselnega sveta Josepha Rotha", v: Roth, Joseph *Radetzkyjeva koračnica* (Ljubljana, 2021), str. 370–379.
- Rahten, Andrej**, *V prah strti prestol. Slovensko dožemanje habsburške dinastije v postimperialni dobi* (Celje, 2023).
- Roth, Joseph**, *Kapucinska grobnica* (Ljubljana, 1984).
- Roth, Joseph**, "Reise nach Albanien. Beim Präsidenten Achmed Zogu", v: Westermann, Klaus (ur.), *Joseph Roth Werke 2, Das journalistische Werk 1924–1928* (Köln–Amsterdam, 1990), str. 710–713.
- Roth, Joseph**, "Die zaristischen Emigranten", v: Westermann, Klaus (ur.), *Joseph Roth Werke 2. Das journalistische Werk 1924–1928* (Köln–Amsterdam, 1990), str. 591–594.
- Roth, Joseph**, "Der liebe Gott in Russland", v: Westermann, Klaus (ur.), *Joseph Roth Werke 2. Das journalistische Werk 1924–1928* (Köln–Amsterdam, 1990), str. 681–683.
- Roth, Joseph**, "Südslawien und Albanien – Innere Probleme", v: Westermann, Klaus (ur.), *Joseph Roth Werke 2, Das journalistische Werk 1924–1928* (Köln–Amsterdam, 1990), str. 716–719.
- Roth, Joseph**, "Der Blick nach Südslawien", v: Westermann, Klaus (ur.), *Joseph Roth Werke 2, Das journalistische Werk 1924–1928* (Köln–Amsterdam, 1990), str. 746–749.
- Roth, Joseph**, "Für die Staatenlosen", v: Westermann, Klaus (ur.), *Joseph Roth Werke 3. Das journalistische Werk 1929–1939* (Köln–Amsterdam, 1990), str. 132–136.
- Roth, Joseph**, "Schluss mit der 'Neuen Sachlichkeit'!", v: Westermann, Klaus (ur.), *Joseph Roth Werke 3. Das journalistische Werk 1929–1939* (Köln, Amsterdam, 1990), str. 153–164.
- Roth, Joseph**, "Vorwort zu meinem Roman: 'Der Radetzkymarsch'", v: Westermann, Klaus (ur.), *Joseph Roth Werke 5. Romane und Erzählungen 1930–1936* (Köln–Amsterdam, 1990) str. 874–875.
- Roth, Joseph**, *Radetzkyjeva koračnica* (Ljubljana, 2021).
- Roth, Joseph**, *Legenda o svetem pivcu* (Celovec, 2009).
- Suttner, Bertha von**, *Die Waffen nieder! Eine Lebensgeschichte*, ur. Bock, Sigrid und Helmut (Husum, 2006²).
- Šimac, Miha**, "Iz kmetske hiše do baronskega naslova: oris življenja generalmajorja Jerneja Basaja (1719–1784)", *Kronika* 72, št. 1 (2024), str. 265–284.
- Vocelka, Karel**, "Die Kapuzinergruft. Ein Spiegel der Geschichte des frühen 20. Jahrhunderts?", v: Lughofer, Johann Georg (ur.), *Im Prisma. Joseph Roths Romane* (Wien–St. Wolfgang, 2009), str. 427–437.

Vode, Angela, *Skriti spomin*, ur. Puhar, Alenka (Ljubljana, 2004).

Vodopivec, Peter, "Joseph Roth in njegov beg v preteklost", v: Roth, Joseph *Radetzkýjeva koračnica* (Ljubljana, 1982), str. 362–374.

Zweig, Stefan, *Včerašnji svet. Spomini Evropejca* (Ljubljana, 1958).

Žigon, Tanja, "Zur Rezeption Joseph Roths in Slowenien. 'Ein bei uns bisher unbekannter Autor, ein österreichischer Schriftsteller aus halbvergangerer Zeit /.../'", v: Lughofer, Johann Georg in Miladinović Zalaznik, Mira (ur.), *Joseph Roth. Europäisch-jüdischer Schriftsteller und österreichischer Universalist* (Berlin–Boston, 2011), str. 315–329.

Author: MILADINOVIĆ ZALAZNIK Mira
Ph.D., Full Professor (retired), Researcher
Institute *Nova Revija* for the Humanities
Vodovodna 101, SI-1000 Ljubljana, Slovenia

Title: JOSEPH ROTH AND SLOVENES

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 24 (2024), No. 3, pp. 669–698, 85 notes, 6 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Keywords: *Radetzky March*, *The Emperor's Tomb*, Habsburg Empire, Habsburg Myth, Feuilleton

Abstract: The present study is based on primary and secondary literature as well as memoirs. It deals with those works by Austrian writer Joseph Roth that thematize Slovenians. First and foremost, these are the novels *Radetzky March* (1932) and *The Emperor's Tomb* (1938). Slovenians are here central fictional characters, entered the non-Slovenian world literature of class for the first time, through the Great Gate. In support of the more adequate analysis of fictional characters of Slovenians, author also takes into account Roth's feuilletons, published in the German daily *Frankfurter Zeitung*. Here he reports on South Slavs, their politics and the state, which he calls one of successor states in the Balkans of the decayed Habsburg Empire. The author focuses on Roth's Slovenian fictional characters and their reception by Slovenian readers. By quoting his articles and few other statements on Slovenians she is about to prove that Roth knew very well both, the political history and the requests of creation of a work of fiction. Fiction is to some extent based on reality, though it works according to aesthetic effects that are not always compatible with it.
